

Válaszkikerülési stratégiák politikusinterjúkban és az ellenük való védekezés

A politikusokkal, politikai pártok, intézmények szóvivőivel folytatott beszélgetések nagyon fontosak a média számára. Mégpedig elsősorban nem azért, mert a média képviselői – mint ahogy nem kis álszentséggel, a médiatörvényre való sűrű hivatkozással emlegetik – szívükön viselik a hallgatók, nézők, olvasók mind teljesebb körű, tárgyilagos tájékoztatásának a felelősségét. A televíziós csatornák, a kereskedelmi még inkább, mint a közszolgálatiak, a nézőszám és ezzel bevételük növekedését várják tőlük. Az információközlés és a szórakoztatás határmezsgyéjén elhelyezkedő beszélgetős műsorok, amelyekben az ellentétes csoporthoz tartozó meghívottak „jól beszélnek” egymásnak, az *infotainment* jegyében szegeznek a nézőket a képernyők elé. Ezek alapozzák és erősítik meg azt a közvélekedést, hogy a politikusok „csak vesznek”, az – úgymond – „emberek” feje fölött. Ezek hatására érzik magukat a polgárok egyre inkább a lényeges, rájuk tartozó események, döntések passzív nézőinek, nem pedig a közéletet befolyásolni akaró és képes állampolgároknak (Fairclough 1995: 13). Ha egy műsorban egy politikus egyedül jelenik meg, az ellentétes nézet képviselőjének szerepe a vele interakcióban levő műsorvezetőre hárul. A politikus őt kívánja meggyőzni, vagy ha ez nem megy, vele keveredik harcba. Küzdelem tehát mindenképpen van. Egyes kommunikációelmélettel foglalkozó kutatók éppen ennek alapján tartják a politikusokkal folytatott interjúkat *sui generis* kompetitívnek (Mullany 1999: 121).

A politikai diskurzusnak az a felfogása, amely azt személyeknek és csoportoknak a nyilvánosság előtt megvívott küzdelmeként jeleníti meg, szükségképpen alakítja az egyének társadalomképét is. Aki pedig ennek hatására az életet egy nagy csatamezőként képzelel el, amelyben az ügyesebb, a hangosabb, az agresszívebb győz, már ma is a „harag társadalma” (Sloterdijk 2006) polgárának érzi magát.

A média nagy paradoxona, hogy mintát ad akkor is, amikor nem akar. A politikusokkal folytatott médiabeszélgetések a hatalom egyenlőtlen elosztásából következő kommunikációs mintát követik (Bourdieu 2001). Mint minden intézményhez kötött beszélgetésre, így a médiainterjúra is érvényes az, hogy a két résztvevő között a szimbolikus hatalom egyenlőtlenül oszlik meg. A kérdező kezében van a nagyobb, ő kezdeményezi a beszélgetést, határozza meg az időtartamát és tematikus lefolyását azzal, hogy megfogalmazza a kérdéseket. A beszélgetés vezetése során egy többé-kevésbé tudatos stratégiát követ azáltal, hogy meghatározott beszédaktusokat valósít meg bizonyos sorrendben (Burger 1991: 189). A megkérdezettnek az interjúkban, így a médiainterjúkban is kevesebb lehetősége¹ van a tematikus irányításra, általában csak a kérdések megértésére irányuló tisztázó kérdéseket tehet fel (visszakérdezhet). A politikai interjúk abban különböznek minden más interjútól, hogy mindkét résztvevő sajátos hatalom birtokában van: a műsorvezetőnek

¹ Vannak olyan intézményi információkérő beszélgetések is, amelyekben minden hatalom a kérdező kezében van, ilyen például a rendőrségi kihallgatás. A megkérdezett tehát csak a meg nem szólalásnak, a helyzet ignorálásának eszközával élhet, ám mivel a hallgatást általában a bűnösség beismerésének tekintik, többnyire azzal is csak magának árt.

szimbolikus, a politikusnak valóságos hatalma van. A kétféle hatalom összeütöztetése nyilvánul meg abban, ahogyan a két fél: a politikus és a műsorvezető összecsap egymással.

A műsorvezetők és a politikusok beszélgetésének versengés, hatalmi harc jellege nyelviileg leginkább a feltett kérdések elfogadásában, illetve elutasításában ragadható meg. A politikusinterjú akkor válik csakugyan versengő jellegűvé, ha a megkérdezett politikus – saját valóságos hatalma mellett – igényt formál a műsorvezető szimbolikus hatalmára is. Magyarul: ő akarja megszabni, miről beszél, és miről nem. Megpróbál például a műsorvezető témáit (részben) figyelmen kívül hagyva olyan elemeket beleszőni a társalgásba, amelyek jó fényt vetnek a személyére és az általa képviselt csoportra. (A politikusoknak szóló tanácsadó tréningek egyébként fel is készítik őket arra, hogyan alakítsák a nyilvános beszélgetéseket tudatosan a saját céljaiknak megfelelően.) A fentiek alapján a politikusokkal folytatott interjúkat joggal sorolhatjuk a médiaeseményeken belül a Dayan és Katz által „verseny”-nek nevezett csoportba tartozók közé (Császi 2002: 91).

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy annak a politikusnak, aki „felveszi a harcot”, azaz nem válaszol az újságíró által feltett kérdésre, kétféle – kedvező és kedvezőtlen – következménnyel kell számolnia. Kedvezőnek gondolhatja azt, hogy nem kell a média nyilvánossága előtt kimondania bizonyos, számára vagy érdekcsoportja számára kellemetlen tényeket. Kedvezőtlen viszont az, hogy ezáltal hiteltelennek, sőt hazugnak vagy arrogánsnak tűnhet a hallgatók vagy a nézők számára. Az újságíró ugyanis éppen helyettük, az ő nevükben tette fel azokat a bizonyos – közérdeklődésre számot tartó – kérdéseket. Nagyon kifinomult stratégiát kell tehát követnie annak a politikusnak, aki mindkét kellemetlen következményt el kívánja kerülni.

Tanulmányunkban magyar televíziós médiainterjúk anyagán mutatjuk be azokat a stratégiákat, amelyeket magyar politikusok alkalmaznak konkrét kérdések elhárítására, a rájuk adandó pontos válasz elkerülésére. Három női műsorvezető: Kálmán Olga (ATV Egyenes beszéd), Mészáros Antónia (M1 Az Este) és Krizsó Szilvia (M1 Az Este) beszélgetéseit elemeztük. A korpuszban Kálmán Olga öt, Krizsó és Mészáros négy-négy interjúval képviselteti magát.

Kikerülési stratégiák

A stratégiák elemzésekor Alan Partington csoportosítását követjük. Partington 2006-os tanulmányában a Fehér Ház sajtótájékoztatóit elemzi egy 1996 és 1999 között gyűjtött korpusz alapján. Ekkor, a Lewinsky-ügy és annak a továbbgyűrűzése körüli időszakban különösen nehézé vált a Fehér Ház és az amerikai sajtó kapcsolata. Kielestedtek az érdekellentétek az USA választóit képviselő újságírók és az elnöki szóvivők között: az újságírók kellemetlen kérdéseket tettek fel, a szóvivők pedig megpróbálták semmitmondó válaszokat adni. Az elhangzó dialógusok különös feszültséget árulnak el.

A nyelvi megfogalmazás szintjén azok a módszerek a legérdekesebbek, amelyekkel a szóvivők többé-kevésbé sikeresen próbálnak nem válaszolni a sajtó kép-

viselőinek kérdéseire. A szóvivő maga nem politikus, hanem professzionális beszélő, akárcsak a vele szemben álló újságíró. Mint a pozíció megnevezése is sugallja, a szóvivő az a személy, aki a „politikus nevében, helyette” beszél. Amikor kitér a válasz elől, nem elsősorban a saját, hanem a politikus presztízsét, „homlokzatát” (Goffman) igyekszik védeni.

Mi olyan beszélgetéseket elemzünk, amelyekben nem hivatásos szóvivők, hanem gyakorló politikusok állnak szemben az újságírókkal. Tanulmányunkban mégis Partington csoportosítását vesszük alapul, mivel úgy gondoljuk, hogy a kérdéskikerülés stratégiái nem különböznek egymástól a kikerülő személye alapján. A módszerek nem térnek el egymástól, akár politikus, akár hivatalos és hivatásos szószólója bújjik ki a válaszadás alól.

A stratégiák típusainak ismertetése során a legradikálisabbtól haladunk az udvariasabbak felé.

1. A kérdés nyílt elutasítása. A meghívott politikus nyíltan kijelenti, hogy nem kíván válaszolni a feltett kérdésre. Egy kérdés nyílt elutasítása a mindennapi beszédben súlyos udvariatlanságnak számít. Mindenképpen komoly homlokzatfenyegetést jelent a kérdező számára.

a) Az elutasítás lehet teljes körű, ebben az esetben a kérdező nyíltan közli, hogy nem kíván válaszolni. A teljes körű elutasításra az általunk gyűjtött magyar anyagban nem akadt példa. Partington anyagában előfordult néhány. A szóvivők az elutasításban rejlő homlokzatfenyegetést azzal próbálják enyhíteni, hogy mintegy „eltüntetik” a hiányzó válasz helyét. Az újságírói kérdés utáni beszédlelésükben – mintha válaszoltak volna rá – kéri a következő kérdést. Az angol *Next question* vagy az *Asked and answered* kifejezések egyértelműen jelzik az elutasítást, de nem explikálják azt (Partington 2006: 146).

b) A kérdés elutasításának van egy tompított formája: ebben az esetben a politikus ugyan nem válaszol érdemben a kérdésre, de megindokolja, miért nem teszi. Az általunk vizsgált interjúkban a kérdés visszautasításának csak ezzel a formájával találkoztunk.

Első példánkban Mészáros Antónia a M1 Az Este című műsorában (2007. november 7.) ezt kérdezte Kósa Lajos (KL) fideszes országgyűlési képviselőtől:

MA: *Vannak miniszterelnöki ambíciói?*

KL: *Nem, én Debrecen polgármestere vagyok <maga elé néz>, és nem látok a jövőbe abban az értelemben, hogy fogalmam sincsen, hogy 2010-ben mit szeretnék csinálni <mosoly>. De inkább azzal foglalkozok <homlokráncolás, kezek összefűzve>, ami mondjuk 2010-ig a közvetlen dolgom.*

A megkérdezett tehát azzal indokolja a kérdés meg nem válaszolását, hogy még nem tudja, milyen szándékai lesznek három év múlva. Az indoklás elfogadható, a megkérdezett nem tett homlokzatfenyegető kijelentést a műsorvezetővel szemben.

Második példánk Mészáros Antónia Gyurcsány Ferencsel folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008. december 16.).

MA: *De milyen eszközök állnak rendelkezésre? <határozott szemkontaktus, nyílt tekintet> Hiszen a költségvetési tartalék az már egyre szűkül. Pótköltségvetést pedig lehet csinálni, de az a hiánycélt veszélyeztetné, és ezt nehezen engedhetjük meg magunknak.*

GyF: *Nézze, a miniszterelnöknek itt óvatosan kell fogalmazni <bólintás>. Ha nem haragszik <mosoly>, én itt ma nem mondanék olyan hírt, amit akár a Híradó <határozott szemkontaktus, fejingetés, bal kéz érvelő mozdulata>, akár az MTI könnyen kiadhat.*

A válasz megtagadása ebben az esetben is elfogadható: a miniszterelnök nem kíván egy kormányzati döntés előtt álló kérdésről nyilatkozni. Kommunikációs szempontból figyelemre méltó, ahogyan a megkérdezett nem verbális eszközökkel tompítja a válaszban rejlő homlokzatfenyegetést: mosolyog, határozottan a műsorvezető szemébe néz. Ő akceptálja ezt, nem hozza szóba többet a témát.

2. Információhiányra való hivatkozás. Ez a válasz kikerülésének az előbbinél udvariasabb módja. A politikus nem tesz homlokzatfenyegető gesztust a műsorvezető irányába, és nem látszik arrogánsnak a néző, a hallgató szemében sem. Ugyanakkor presztízsromboló, ha egy nagy befolyású politikus azt állítja egy fontos kérdésről: *nem tudom*. Mindenesetre együttműködő és szimpatikus benyomást kelt ezzel a megoldással, és ez nem kevés.

A példa Mészáros Antóniának Gyurcsány Ferencsel (M1 Az Este, 2008. december 16.) folytatott beszélgetéséből származik:

MA: *Az ellenzék egyébként, vagy pontosan Orbán Viktor kétszázötven ezer munkanélkülit jósol. Ezt elrugaszkodottnak tartja?*

GyF: *Nem ismerek ilyen számítást, szerintem ön sem <fejbillentés>, nem szabad a számokkal dobálózni.*

A válasz ugyan formailag információhiányra utal, valójában azonban ironikus. Amikor azt mondja: „nem ismer ilyen számítást”, azt sugallja, hogy nem is létezik ilyen. A műsorvezető hasonlóan vélekedik: erre utal kérdésének szóválasztása: *jóslást* emleget.

A második példa Kálmán Olga Szijjártó Péterrel folytatott beszélgetéséből való (ATV Egyenes Beszéd, 2006. október 11.). A két beszédlépés Szijjártónak az 1956-os forradalom és a jelenlegi helyzetet azonosnak tételező kijelentésére vonatkozik.

KO: *[Igen. Nagyon] meredeknek látom ezt a párhuzamot 56 és a jelen helyzet között, meredek volt már az MTV ostrománál is, ...nagyon-nagyon meredek volt <bólintva>, meredek... a párhuzam.*

SZP: *Ezt nem tudom, hogy [ki mondta]*

Ebben a pár mondatos replikában, úgy látszik, a műsorvezető maradt a győztes. Annyira határozottan állítja, többször is ismételve, hogy a kijelentés tarthatatlan: *meredek*, hogy Szijjártó visszavonul. Nem győzték meg, de már nem akarja nyíltan

vállalni a nézetazonosságot az általa az előbbieken egyetértően intézett kijelentéssel. A kisebbik rosszat választja: azzal, hogy azt mondja, nem ismeri a kijelentés forrását, burkoltan el is határolódik tőle.

3. A kérdés máshoz címzése / másnak ajánlása. A kérdés áthárítása egy jelen nem levőre önmagában nem sértő a kérdezőre nézve. Nyilvánvalóan előfordul, hogy a megkérdezett joggal hivatkozik információhiányra. Más esetekben – mikor nyilvánvaló, hogy a megkérdezett csak kibúvónak szánja a javaslatot – homlokzatfenyegetést jelenthet a kérdező számára. Van úgy, hogy a hangnem, amellyel megnevezik az „illetékes személyt”, önmagában kioktató. Egy időben nagyon elterjedt ez a forma a politikusokkal folytatott beszélgetésekben.

A következő példa egyáltalán nem tipikus. A beszélgetésrészlet Kálmán Olgának Eörsi Mátyással (ATV Egyenes Beszéd, 2007. július 16.) folytatott beszélgetéséből származik. A beszélgetés témája Sólyom László köztársasági elnöknek a kormány munkájáról szóló beszéde. Erre a beszédre vonatkozik mindkettejük beszédlépése. A műsorvezető nő kiesik a szerepéből: nem kérdez, hanem értékeli, mégpedig a köztársasági elnök beszédének egyik megállapítását. Eörsi Mátyás erre úgy reagál, hogy ajánl neki egy beszélgetőpartnert (a miniszterelnököt), tehát mintegy segít neki a műsor szerkesztésében.

KO: *Ne mondja, hogy elszomorító, amit ez a kormány csinál <fejngatás>, tehát inkább a tartalmáról kellene beszélni, mint arról, hogy ez népszerű vagy népszerűtlen.*

EM: *Hát én azt javaslom, ha velem nem is, de a miniszterelnök úrral üljön le beszélgetni, kérdezze meg, hogy ezek a reformok hogyan mennek.*

A következő példa Mészáros Antóniának Gyurcsány Ferencsel folytatott beszélgetéséből való (M1 Az Este, 2008. december 16.).

MA: *Persze akkor, abban a pillanatban még mind a két kisebb párt azt mondta, hogy nem fogják megszavazni a költségvetést és az adótörvényeket, végül nagyrészt a válságra hivatkozva tették ezt meg <bólintás, határozott szemkontaktus, felhúzott szemöldök>.*

GyF: *Hát <mosoly>, én ezt nyilván nem kommentálhatom. Ők elmondják, hogy miért tették ezt meg <kitárt kezek>.*

A műsorvezető nő nem tesz fel kérdést a szó grammatikai értelmében. Beszédlépése pragmatikailag mégis információkéréssé válik azáltal, hogy közli: bár a két kis párt előzőleg azt jelentette be, hogy nem szavazzák meg a költségvetést és az adótörvényeket, a válságra hivatkozva mégis megtették. A műsorvezető nő élénk nem verbális kommunikációja azt sugalmazza a miniszterelnök felé: kommentárt vár tőle. Ő ezt a szándékot megérti, de nem tesz neki eleget. A kommentálást, mint mondja, azokra hagyja, akik szavaztak: *ők elmondják*.

A kérdés megválaszolásának áthárítása nem bántó: a nem verbális gesztusok: mosoly, a tehetetlenség jelzéseként kitért kezek tompítják a verbális elutasítás élet.

4. Feltételezések, jóslások elől való kitérés. Ebben az esetben a meghívott jelzi, hogy a kérdés nem a tényekre vonatkozik. Megválaszolása esetén feltételezésekbe, találgatásokba, jóslásokba kellene bonyolódnia, ő pedig erre nem hajlandó.

Az első példa Krizsó Szilviának Orbán Viktorral folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008. március 11.).

KSZ: De beállnak mögé?

OV: Hát, egyelőre... én... óvatos volnék, mert énnekem más reményeim vannak <fej föl-alá mozgása>.

A megkérdezett politikus nagyon megfontoltan tér ki az eldöntendő kérdés megválaszolása elől. Azzal, hogy jelzi: „más reményeim vannak”, elhatárolódik a kérdésben megnyilvánuló vagy-vagy szemlélettől.

Második példánk Kálmán Olgának Lendvai Ildikóval folytatott beszélgetéséből való (ATV Egyenes Beszéd, 2007. július 16.)

KO: Nem baj, ez így jó. Szóval, nagyon az volt az érzésem, és változatlanul az, hogy a szabad demokraták ma sarokba szorították önöket, és elővették a bizonyos leltárukat, azt a listát, hogy mit nem tudunk még átvinni^ most már a harmadik koalíciós házasságba. Na, azokat gyorsan kérjük most, és mintha most sikerült is volna.

LI: Akkor hadd beszéljek a mi leltárunkról <maga elé néz>.

Lendvai nem minősíti a kérdésben rejlő számos implicit állítást arról, hogy a szabad demokraták sarokba szorították őket, elővették a leltárukat stb. Új témát vezet be, saját pártjáról, annak programjáról kíván beszélni. A műsorvezető enged a témaváltást, nem ragaszkodik a saját maga által felvetetthez. A példa értelmezhető „átkeretezés”-ként (framing) is.

5. Retorikaistílus-váltás, jelmondatok, hivatali zsargon. A konkrét kérdésre adandó válasz elhárításának gyakori módja az, hogy a megkérdezett hosszan és homályosan beszél olyasmiről, ami csak távoli kapcsolatban van a feltett kérdés referenciális tárgyával. Szoros összefüggést mutat ez az elhárítási mód a „biztonságos témák felvetése”, valamint az „általánosítás” technikáival. Partington csoportosítását kiegészítjük a magyar politikai interjúk elemzési tapasztalatainak az alapján, és ebbe a csoportba soroljuk az „átkeretezés” (framing) technikát, vagyis az elhangzott közlés bizonyos elemének, aspektusának önkényes kiemelését is.

A következő példa Krizsó Szilviának Hiller Istvánnal folytatott beszélgetésben hangzott el (M1 Az Este, 2008. január 29.).

KSZ: Még mindig nem értem, hogy hogy jön ez a 2,6 milliárd <bal kéz kitért ujjai HI felé, föl-alá> tehát, hogy például ebbe a bizonyos alapba honnét megy pénz <gyors beszédtempó>. A CD-k eladásából? Vagy honnan?

HI: Erről olyan tárgyalások folynak <halvány mosoly>, aminek majd az eredmény végén kell tudni beszámolni^, vannak olyan formák, hogyha például

a mobiltelefonját elveszi, ahol kulturális szolgáltatás folyik, vagy az internet világra, de más formákba, a dizájn, a tervezés világába. Ezek tíz évvel ezelőtt nem képezték a nemzeti kulturális alap forrásbázisát,^ most meg azt szeretnénk, hogy igen.

A megkérdezett nem válaszol arra a kérdésre, hogy milyen forrásból származik a tervezett 2,6 milliárd forint. Ehelyett nagyon bőbeszédűen és homályosan új formákról beszél. A kérdező nem tesz semmit azért, hogy rászorítsa a megkérdezettet a kért információ megadására. Ebből a példából is látszik, miért lehet sikeres egy olyan technika, amely azon alapul, hogy a megkérdezett „másról beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kéri”. A megkérdezett nagyon is együttműködőnek tűnik, hiszen a kérdés elhangzása után azonnal kinyitja a száját, hosszan, elokvensen beszél, mosolyog. Csak aki nagyon odafigyel, az érti meg, hogy a retorikai teljesítménynek referenciálisan alig van köze a feltett kérdéshez. Ha a kérdező rá akarja szorítani partnerét az érdemi válaszra, bele kell szólnia, meg kell akasztania annak beszédét. Ez pedig olyan homlokzathelyező aktus, amelyet nehezen kockáztat meg egy újságíró egy tekintélyes személlyel, például miniszterrel folytatott társalgásban.

A következő példa Kálmán Olgának Szijjártó Péterrel folytatott beszélgetéséből származik (ATV Egyenes Beszéd, 2006. október 11.).

KO: Gyurcsány Ferenc arra kérné önöket, mondjuk a párt vezetőjét vagy az összes képviselőjét, hogy az 56-os megemlékezéseken ne szólaljanak meg, mert neki meg pontosan ugyanez a véleménye önökről? Na, akkor hol tartanánk? <határozott hangnem, szemkontaktus, kamera SZP rezzenéstelen arcán>

SZP: Az ...az a helyzet, hogy ezt az országot nem mi sodortuk morális válságba, ezt az országot morális válságba Gyurcsány Ferenc sodorta. Ebből aztán jött egy politikai válság is, és emellett van egy gazdasági válság, de most ez ebből a szempontból nem tartozik ide. Ezt az országot Gyurcsány Ferenc erkölcsi válságba sodorta. Gyurcsány Ferenc pontosan olyan tulajdonságokat képvisel, amik 1956 hősei számára is elfogadhatatlanok voltak^, részint ezért is tört ki öö a forradalom, ezért aztán mi arra kérjük a miniszterelnököt, hogy ne szólaljon fel^, mert a felszólalásai nyílt provokációt jelentenek. Egyrészt 1956 szellemiségével szemben^, másrészt pedig a magyar emberekkel szemben, összességében.

A megkérdezett nem válaszol a műsorvezető által feltett hipotetikus kérdésre: mit tennének, ha a miniszterelnök kérné őket arra, amire most ők kéri a miniszterelnököt. Arra használja fel a helyzetet, hogy még egyszer bőven, érzelmileg érvelve kifejtse álláspontjukat. Maga a miniszterelnök neve háromszor is elhangzik a válaszban. A műsorvezető hagyja a politikust beszélni. Nem irányítja vissza saját kérdésére, hiszen az nem tényekre irányuló, hanem hipotetikus volt.

6. A kérdés, a kérdező vagy a forrás vitatása, provokálás. A hárítás egyik eszköze a támadás, vagyis a politikus hibát talál a kérdés megfogalmazásában, a kérdező stílusában vagy az információ forrását minősíti negatívan.

A példa Mészáros Antóniának Gyurcsány Ferencsel folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008. december 16.).

MA: *El tudja például képzelni <határozott szemkontaktus, fej előre billentése>, hogy közlekedési sztrájkok legyenek még az ünnepek alatt is?*

GyF: *Hát, nem tudom, hogy így jó-e a kérdés <fejrázás, határozott szemkon-*

A példa súlyosan homlokzatfenyegető a műsorvezetőre nézve. A megkérdezett ezt explikálja is: „nem tudom, hogy így jó-e a kérdés”. A kérdést a miniszterelnök nyilván azért utasítja vissza, mert el akarja kerülni, hogy az önbeteljesítő jóslatként működjön. Ha elfogadná, a kérdező kifejezésével „el tudná képzelni a sztrájkot”, annak lehetne egy olyan olvasata, hogy indokoltnak, rendben levőnek gondolja azt.

A következő példát Krizsó Szilviának Orbán Viktorral folytatott beszélgetéséből vettük (M1 Az Este, 2008. március 11.).

OV: *Ezt mondta volna az Orvosi Kamara elnöke <csodálkozó tekintet, szemek tágra nyitva, szemöldök felemelve, határozott szemkontaktus>, hogy szükségé volt a vizitdíjra?*

KSZ: *Szó szerint nem ezt mondta, ő azt mondta, hogy <jegyzeteiből felolvassa az idézetet> a Kamara a háziorvosok finanszírozását a kétszeresére kell emelni, mert a vizitdíj-bevétel kieső része nélkül a praxisok jelentős része csődbe megy. Ezt én tettem hozzá [hogya]*

A megkérdezett visszakérdezése: *Ezt mondta volna az Orvosi Kamara elnöke?* Kétségbe vonja azt, hogy a műsorvezető hitelesen idézi az Orvosi Kamara elnökének a szavait. A verbális üzenetet erősíti a nem verbális kommunikáció: csodálkozó tekintet, felhúzott szemöldök. A műsorvezetőnek sikerül úrrá lennie a helyzeten. Szakmai felkészültségét bizonyítja, hogy előtte van a Kamara elnökének nyilatkozata, ebből idézett némi tartalmi és stilisztikai módosításokkal. Most szó szerint olvassa fel a nyilatkozat megfelelő passzusát, így megvédi magát a visszakérdésben rejlő homlokzatfenyegetéstől.

7. Humor. A kérdés elhárításának egyes politikusok által nagyon kedvelt módja az, hogy voltaképp elviccelik. Ennek a módszernek az lehet az előnye, hogy a megkérdezett nemcsak kimenekül egy nehéz kommunikációs helyzetből, hanem önmagát közvetlen modorú, szellemes embernek mutatja. A politikus így maga közelíti az interjút az infotainment felé. Ezt a típusú stratégiát az amerikai kormányzóvők gyakran alkalmazták. A magyar politikusok ritkán éltek vele.

Idézett példánk Krizsó Szilviának Orbán Viktorral folytatott beszélgetésében hangzott el (M1 Az Este, 2008. március 11.).

KSZ: Akkor ez azt jelenti <összeszorított száj>, hogy erről a három kérdéstről mondták ki az emberek a véleményüket, magyarul, hogy vizitdíjat nem akarnak fizetni, napidíjat és tandíjat?

OV: <tekintet maga elé mered, bal kéz száj elé emelése, homlok ráncolása> Hát, nézze... KI HOGYAN <mosoly, nevetés>. Hát, nekem <nevetés>, hát, nekem nemcsak ez a három kérdés volt fontos^, bár a három kérdés nagyon fontos önmagában is. De nézze,... öö én egy ilyen régi motoros vagyok, ugye <szemkontaktus, mosoly>, ott voltam a demokratikus rendszer születésénél is^ <két kezében toll, maga elé néz>, és ...öö... vannak ...öö mindenfajta ...hm ...köbe vésett elgondolásaim a...arra, hogy mi a demokrácia, mit lehet és mit nem egy demokráciában. És ami az elmúlt egy-két-három évben történik Magyarországon^ <fejngatás>, az... az ellentétes azzal, amit én gondolok a demokráciáról.

Orbán Viktor humoros felütéssel kezdi megnyilatkozását, majd miután látja a műsorvezető rezenestelen arcát, retorikai stílusra kapcsolva próbál a potenciális szavazókhoz beszélni.

A következő példa Mészáros Antóniának Gyurcsány Ferencsel folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008 december 16.).

MA: Ami egyébként a költségvetést és a válságot illeti, mit szól ahhoz az értelmezéshez <kezek kitérve, határozott szemkontaktus>, hogy ezt a költségvetést és ezen keresztül önt és a kormányt bizonyos értelemben maga a válság mentette meg?

GyF: Ööö hát nem tudom, ennél cifrábbakat is szoktak mondani időnként elemzők.

Ebben az esetben a kérdező kínál fel – másokra hivatkozva – egy groteszk értelmezési lehetőséget: *a kormányt a válság mentette meg*. A megkérdezett elfogadja a stílust, maga is ironizál: „ennél cifrábbakat is szoktak mondani”.

Az eszközök komplex alkalmazása

Saját anyagunk és Partington amerikai példáinak összehasonlítása alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar beszélgetésekben a politikusok visszafogottabbak a kérdések elhárításában. Ha mégis megteszik, az udvariasabb formákat választják, a nyílt visszautasítást ritkán, mintegy „végső esetben”. Ezt a visszafogottságot érzékeltetjük a következő példánkkal. A beszélgetés, amelynek kezdő részletét idézzük, Kálmán Olga műsorvezető és Kósa Lajos fideszes politikus között zajlott le 2010. április 12-én (ATV Egyenes Beszéd). Az időpont lényeges, éppen a két választási forduló között vagyunk. Ekkor teszi fel a műsorvezető a Fidesz alelnökének a következő kérdést:

1. KO: *Meglesz a kétharmad? Mit gondol?*
2. KL: *A választók döntése ez <szemkontaktus> Tehát, ez... ez <kitárt kezek>*
3. KO: *Azt én tudom, hogy nem... Ön fogja megmondani <viccesen>*
4. KL: *Azt akarom mondani <oldalra néz>*
5. KO: *Saját maguknak, de mégis*
6. KL: *Igen? <mosolyog>*
7. KO: *Mit érez? (9. ismételt kérdés)*
8. KL: *Én nem szeretek ilyeneket jósolgatni, azt se szoktam mondani <jobb-ra-balra mozog a váll>, hogy Loki–Paks meccs mennyi lesz. Tehát <fej oldalt billentése> szurkolok <bólint>, megteszem, amit kell, de.... az tényleg a választókon múlik, és az ilyen köldöknézés és kávézacc-bogarászás, az nem az én világom <fej oldalt billentése, szemkontaktus>. Mi mindenképpen arra fogunk törekedni, hogy minél több választót szólítsunk meg[^], és hát, eddig is elmondtuk, hogy ahhoz, hogy gyorsan magunk mögött tudjuk hagyni ezt a nem különösebben sikeres nyolc évet, ahhoz egy erős felhatalmazás kell. Ez a választókon múlik.*
9. KO: *Ez azért, tehát a választási és a parlamenti matematika több a... kávézaccnál és mondjuk egy gömbnézegetésnél. Itt van örven... valahány körzet <lassan, szemkontaktus>, ahol... ahol egész egyszerűen végig kell nézniük, hogy mennyire erős a jelöltjük... Ezért kérdeztem, meglesz-e, mit gondol. Ismerni kell a körzeteket, és ismerni kell a jelölteket. Ez nem jóslás.*
10. KL: *De Ön nem ezt kérdezte, hanem azt, hogy lesz-e kétharmad. Azt nem tudom megmondani.*

A beszélgetésrészlet tíz beszél lépést foglal magába, öt a műsorvezetőtől, öt a megkérdezettől származik. Kálmán Olga a beszélgetés kezdetén két kérdést tesz fel. Az első egy eldöntendő kérdés: *Meglesz a kétharmad?* A második ezt értelmezi át úgy, hogy egyéni állásfoglalást vár válaszként: *Mit gondol?*

A politikus a 2. beszél lépésben egy **a kérdés másnak címzése** típusú választ ad: *A választók döntése ez.* A műsorvezető a 3. és az 5. beszél lépésben elfogadja ezt az állítást: *Azt én tudom,* de jelzi, hogy ragaszkodik eredeti kérdéséhez, kérdő intonációval mondja: *De mégis?* A politikus a 6. beszél lépésben úgy tesz, mintha nem értené a szándékot, és visszakérdez: *Igen?* A műsorvezető a 7-ben megismétli első beszél lépésének második kérdését: *Mit érez?* A politikus a 8. beszél lépésben a **feltételezések, jóslások elől való kitérés** taktikáját alkalmazza: *Én nem szeretek ilyeneket jósolgatni.* A műsorvezető a 9. beszél lépésben rámutat arra, hogy partnerének megfelelő források állnak a rendelkezésére, tehát megbecsülheti az eredményt: *Ez nem jóslás.*

Kósa Lajos végül, hosszas taktikázás után, csak a 10. beszél lépésben utasítja el határozottan a műsorvezetőnek az első lépésben feltett kérdését: *Azt nem tudom megmondani.* Indokai világosak. Akár igent, akár nemet válaszolna, a szavazók azt nekik küldött üzenetként értékelnék. Így a párt értékes szavazatokat veszthetne el. A politikus ennek tudatában is nehezen, sokadszorra utasítja vissza nyíltan a választ: nem akar udvariatlannak, együtt nem működőnek látszani a műsorvezetővel szemben.

Válaszadásra való rászorítás

A műsorvezető természetesen nem hagyja, hogy partnere átvegye a beszélgetés irányítását. Ellenstratégiákat alkalmaz. Ezek a stratégiák is rendszerbe foglalhatók és dokumentálhatók. Ismertetésünk során megint Partington tipológiájából indulunk ki. Az egyes stratégiák között nem találtunk lényeges különbséget abban a tekintetben, hogy mennyire voltak fenyegetőek a partner számára. Mind az öt meglehetősen erőszakosnak tűnik, konkrét alkalmazásukban hangulati-stilisztikai árnyalatokban térnek el egymástól.

1. Ellenségeskedés, számonkérés, vádaskodás. A műsorvezető számon kéri beszélgetőtársán a meg nem kapott információkat. Kritikai hangvétel és irónia, esetleg agresszivitás jellemzi a beszédlépéseit. Az elemzés során figyelembe kell venni mind a verbális, mind a nem verbális kommunikáció üzeneteit, ezek egymást erősítő vagy gyengítő jellegét. A verbálisra általánosan jellemző, hogy minél hosszabb az üzenet, annál udvariasabbnak tűnik. A nem verbális csatorna: kedves arc, mosoly ellenpontozhatja a kíméletlen tartalmat, sőt akár ironikusan értelmezhetővé is teheti azt. A szenttelen, szinte mimika nélküli arc, a fegyelmezett testtartás tárgyilagosságot tükröz (Schefflen é. n.).

Példánk Krizsó Szilviának Hiller Istvánnal folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008. január 29.).

KSZ: Egyébként, ööö a reneszánsz évre azt mondja, hogy van 4 milliárd forint, és hogy különböző programokat fognak támogatni <fej kissé oldalt billen>, de mikor derül ki, hogy melyek ezek a programok? <kijelentő hangnem> Felmentem az önök honlapjára, és ott az van, hogy pályázatokat fognak kiírni 2008 januárjától <mindkét kéz kitérve, szemkontaktus, szem mérsékelt megemelés, fejrázás>, egyelőre még egy darab pályázatküldés nem szerepelt[^], intézményi vezetők nehezményezik is ezt, mondván, hogy hamarabb kiürhették volna a pályázatokat, akkor föl tudtak volna készülni <kamera HI-n, ajkak erős összeszorítása>.

A műsorvezető szembesíti a politikust azzal, hogy ő és minisztériuma nem hozta nyilvánosságra a pályázati lehetőségeket a megígért időpontra: 2008 januárjára. Az interjú január végén készült: az újságíró hivatkozik még az érintett intézményvezetők panaszára is. A műsorvezető beszédlépése végig tárgyyszerű: hangsúlyozottan érzelemmentes, nem verbális kommunikációja ezt erősíti meg.

2. Lehetetlen kérdések. Az újságíró olyan információkat sorol fel a vendégének, amelyekkel kapcsolatban az nem foglalhat állást, például az információk titkossága miatt, vagy olyan kérdést tesz fel, amelyről tudja, hogy a megkérdezettől – hasonló okokból – nem kaphat nyílt választ.

Példánk Kálmán Olgának Eörsi Mátyással folytatott beszélgetéséből származik (ATV Egyenes Beszéd, 2007. július 16.).

KO: *tehát azokat az aktákat, amelyekre azt mondták, hogy ez bizony titkos <tágra nyitott szem, felemelt szemöldök, csodálkozó arckifejezés>, nem adjuk át a levéltárnak, az még most is ez alatt a pecsét alatt szerepel. Ennek a bizottságnak mitől lenne jogosítványa ezekbe belenézni?*

Ebben az esetben nyilván nem válaszolhat nyíltan a megkérdezett az amúgy is szónoki kérdésre. Ennek a stratégiának nem is a válasz kicsikarása a célja. Sokkal inkább az, hogy közölje a politikussal és mindenekelőtt a nézővel: ő, a média képviselője birtokában van fontos, döntő információknak. Azáltal, hogy ez elhangzik, és a politikus nem védekezik, a néző számára úgy tűnhet, a politikus és köre látzattervekenységet folytat. Ennek a stratégiának fő célja a médiának, az adott csatornának, a műsornak a felértékelése, „fényezése” a néző szemében: *lám, mi tudjuk, és meg is kérdezzük.*

3. Számonkérő, vádaskodó kérdések. Ezek csak formailag emlékeztetnek információkérésre, kérdésre. Céljuk a beszélgetőpartner szembesítése egy – a műsorvezető és/vagy a közvélemény szerint – abszurd helyzettel.

Példánk Krizsó Szilviának Hiller Istvánnal folytatott beszélgetéséből származik (M1 Az Este, 2008. január 29.).

KSZ: *Előbb azt mondta, hogy konkrét példát mond, mondjuk, ebben az esetben konkrét példa, hogy épül egy autópálya, akkor mondjuk a parkolóhoz terveznek egy köztéri szobrot^, vagy hogy kell ezt elgondolni? <előredől, kezek kitárva>*

A műsorvezető arra utal, hogy beszélgetőtársa adós maradt a megígért „konkrét példával”, így ő konstruál egyet, és ehhez várja az állásfoglalást. A partnernek nem marad más választása, mint előrukkolni egy valóságos példával, hogy a néző emlékezetében ne a műsorvezető abszurd ötlete maradjon meg.

4. A vendég kérdéselhárítási indokainak figyelmen kívül hagyása. A műsorvezető figyelmen kívül hagyja partnerének a kérdés elhárítására alkalmazott manővereit, és átfogalmazva újra felteszi az eredeti kérdését.

A példát Krizsó Szilviának Hiller Istvánnal folytatott beszélgetéséből emeltük ki (M1 Az Este, 2008. január 29.).

KSZ: *[De ez kinek a] felelőssége, hogy <hátradől, kihúzza magát, rezzenéstelen arc, szemkontaktus, a kezek soroló mozdulata> ez így alakult? A helyieké, vagy van azért kormányzati felelősség is?*

Ennek a stratégiának a követése szolgálja leginkább a műsorvezetőnek mint rendíthetetlen médiaharcosnak a presztízsét. Nem hagyja magát elterelni a kérdés megtagadásának trükkjeitől, sem megfélemlíteni a vele szemben ülő politikus hatalmától.

5. Ragaszkodás a végsőig az eredeti kérdéshez. Az előbbi stratégia továbbfejlesztése az, amikor bizonyos kérdéseket addig tesz fel az újságíró, amíg nem kap rájuk elfogadható választ.

A példa Kálmán Olgának Tarlós Istvánnal folytatott beszélgetéséből származik (ATV Egyenes Beszéd, 2007. október 23.). A beszélgetés témája Orbán Viktor ünnepi beszéde és az ünnepségen történtek.

TI: *Nem tudom, én nem hallottam.*

KO: *Há' én meg hallottam (provokatív hangnem) ne... ne... nem. Hallgattam. Még valami fontos elhangzott ezen a mai megemlékezésen, mégpedig az, hogy adományt gyűjtöttek a Magyar Asszonyok Érdekvédelmi Szövetségének. Kik azok?*

TI: *Erről nem tudok.*

KO: *Ezt nem mondja komolyan <hitetlenkedő hangnem>.*

A műsorvezető az ünnepség egyik részletére, az adománygyűjtésre kérdez rá. A partner háritását: nem tud róla, nem fogadja el. Mivel a politikus jelen volt az ünnepségen, nem akceptálja annak mentegetőzését. A műsorvezető kijelentése: *Ezt nem mondja komolyan* – súlyos homlokzathelyettesítés a politikus számára. Azt sugallja, hogy az tudatosan vezeti félre a nyilvánosságot. Nehéz ez ellen a stratégia ellen védekezni.

Összefoglalás

A politikusokkal folytatott beszélgetések során két olyan személy között folyik a diskurzus, akiknek vannak közös, de ellentétes érdekeik is. A legfontosabb közös érdek a közönség tájékoztatása. Abban azonban, hogy mely információk tartoznak a közönségre, már eltérhet a két szereplő véleménye. A politikus úgy alakítja az interakciót, úgy közli az információkat, hogy az érdekcsoportjára nézve kedvező legyen. Ennek során meg is szűri a közléseit, egyszerűen szólva nem mond el mindent, amit tud, amit elmondhatna. Tanulmányunk első részében azokat a stratégiákat elemeztük, amelyekkel a politikus kitér a kérdés megválaszolása elől. (Tekintsünk el az egyszerűség kedvéért attól a lehetőségtől, hogy a politikus csakugyan nem tudja a választ.) Nehéz feladat ez, amelynek végrehajtása során, mint Partington némi cinizmussal megjegyzi, a megkérdezett csak azon belül választhat, hogy melyik grice-i maximát sérti meg (Partington 2006: 165). A grice-i rendszerben a minőségi maxima kategóriája alá tartozik egy szupermaxima – „Próbáld hozzájárulásodat igazgató tenni, s két további specifikus maxima:

1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis.

2. Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád” (Grice 1975/1997: 217).

Aki ezeket megsérti – köznapi szóval –, hazudik. Ha a politikus ezt a lehetőséget választaná, és félrevezetné a nézőt, a hallgatót, komoly kockázatnak tenné ki magát és a pártját. Egy leleplezett hazugság akár egy politikusi karrier végét is jelentheti, és maga a párt is súlyos presztízsveszteséget szenved el, amelynek politikusairól ilyesmi kiderül.

A kérdésre nem válaszoló, azt elhárító politikusok azt sértik meg, amit Grice a mennyiség alapelvének nevez: „Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgás pillanatnyi céljai szempontjából)” (Grice 1975/1997: 217). Válaszuk tehát az elvárhatónál kevésbé informatív.

Mondhatjuk azt, hogy a kérdés alól kibúvó politikusok döntésükkel az erkölcsileg kisebb rosszat választották. Nem látszanak hazugnak, csak rosszul informáltak, nem vállalhatatlannak, legfeljebb udvariatlannak. Ennek a döntésnek a következtében alkalmazzák a műsorvezetőre nézve többé-kevésbé homlokzatfenyegető, udvariasabb vagy kevésbé udvarias stratégiákat.

A műsorvezetők érdeke az, hogy minél több információt tudjanak meg partnerüktől. Ennek megfelelően ellenstratégiákat alkalmaznak a kérdést elhárító politikussal szemben. Ezek nem túlságosan udvariasak, és hozzájárulnak a beszélgetés verbális viadallá alakításához. Alkalmazásukkal a média és saját személyük hitelességét kívánják alátámasztani.

A stratégiák és az ellenstratégiák harcában létrejövő műsor az információszolgáltatás és a szórakoztatás elegyévé válik. Ahogy a médiaszakemberek mondják: *infotainment*.

SZAKIRODALOM

- Bourdieu, Pierre 2001. *Előadások a televízióról*. Osiris, Budapest.
- Burger, Harald 1991. *Das Gespräch in Massenmedien*. De Gruyter, Berlin.
- Fairclough, Norman 1995. *Media Discourse*. Oxford University Press, Oxford.
- Grice, Paul H. 1975/1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 213–27.
- Huszár Ágnes 2007. Egy politikai interjú anatómiája. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* II/1: 109–18.
- McCombs, Maxwell – Shaw, Donald 2001. A témameghatározás elmélete. In: Em Griffin (szerk.): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat, h. n., 369–381.
- Mullany, Louise 1999. *Linguistic politeness and sex differences in BBC Radio 4 broadcast interviews*. www. Leads. Ac. Uk/linguistics/WPL/WP1999/mullahy.pdf.
- Partington, Alan 2006. The Spin-doctor and the Wolf-pack: Rhetorics in conflict at the White House. In: Nicoletta Vasta (ed.): *Forms of Promotion: Texts, Contexts and Cultures*. Pàtron Editore, Bologna, 143–66.
- Sloterdijk, Peter 2006. *Zorn und Zeit*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Schefflen, A. E. é. n. A testtartás mint kommunikáció. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. General Press, h. n., 74–91.

AZ INTERJÚK FORRÁSA

Az 2007-ben elhangzott interjúkat a televíziós adásokból videóra rögzítés után elemeztük. Az Este című műsor interjúi a <http://videotar.mtv.hu/Kategoriak/AzEste> weboldalon található. A fideszes politikusok médiainterjúi FLV formátumban elérhetők és letölthetők a www.fidesz.hu honlapról. Kálmán Olga beszélgetései 2008-tól a http://atv.hu/musoroldal/egyenes_beszed honlapon kereshetők.

Eklics Kata

Pécsi Tudományegyetem
Egészségtudományi Kar

Huszár Ágnes

megbízott ea.
Pécsi Egyetem BTK
Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Eklics, Kata – Huszár, Ágnes

Strategies of avoiding a straight answer in politicians' interviews and how to protect ourselves against them

In interviews broadcast by the media, we can frequently observe conflicts between the participants: the interviewer asks a question of public interest but his partner is unwilling to give a straight answer. In this paper, typical answer-avoiding strategies are presented from politicians' interviews in various Hungarian television programs. These strategies differ in the degree of politeness to the interviewer, as well as with respect to the image of the politician they suggest. The interviewers employ various counter-strategies against the politicians who try to avoid answering: those counter-strategies can also be classified in terms of politeness. The combat of the two opposite strategies strengthens the 'infotainment' character of political interviews.

Keywords: discourse analysis, Gricean maxims, nonverbal communication, question/answer sequences